

ועדת השמות הממשלתית: תולדותיה ועקרונות עבודתה

חנה ביתן

ועדת השמות הממשלתית, משרד ראש הממשלה

(bitana@post.tau.ac.il)

המאמר סוקר את תולדותיה של ועדת השמות הממשלתית, עקרונות עבודתה, תהליכי קבלת ההחלטות בה ודרך פרסומן. ועדת שמות קיימת בארץ ישראל יותר מ-90 שנה. את ועדת השמות הממשלתית הקים ראש הממשלה הראשון – דוד בן גוריון. קריאת שמות ליישובים היתה חלק מן המפעל הציוני שכלל את תחיית הלשון, את השיבה אל נופי המקרא ואל נופי ההיסטוריה היהודית. בשנת 1920, בשנת הקמתה של ועדת השמות הראשונה, היו בארץ ישראל כ-46 יישובים כפריים יהודיים ושכונות יהודיות בערים מעורבות. כיום קיימים בארץ יותר מ-1,200 יישובים יהודיים ששמות רובם אושרו על ידי ועדות השמות לדורותיהן. כן קבעה הוועדה שמות חדשים ליישובים ערביים, הן בגליל והן בנגב, ובעיקר לשבטי הבדווים שהתפתחו והתמסדו. נוסף לכך קבעה ועדת השמות אלפי שמות לעצמים גאוגרפיים, לאתרים היסטוריים, מועצות אזוריות, לשמורות טבע, לצמתים ולמחלפים.

מראשיתה היתה זו ועדה בין-תחומית שחברים בה בכירי המלומדים במדעים העוסקים בתכונותיה של הארץ – גאוגרפיה, היסטוריה, ארכאולוגיה, מקרא ולשון, ממניחי היסוד ומתוויו הדרך במחקר המודרני של הארץ. ביניהם היו גם נשיא המדינה לעתיד יצחק בן צבי ובין המעורבים במישורן בעבודתה היו ראשי הממשלה דוד בן גוריון ומשה שרת.

מילות מפתח: ועדת השמות הממשלתית, ועדת השמות שלידי הק"ל, ועדת השמות הגאוגרפית, מקורות שמות היישובים, "רשומות", אטלס ההתיישבות בישראל.

The Government Names Committee: Its History and the Guiding Principles of its Work

Hana Bitan, Government Names Committee, Prime Minister's Office

This article surveys the history of the Government Names Committee, the guiding principles of its work, the decision-making process and method of publication. The history of the Government Names Committee goes back over ninety years. In 1922 the Jewish National Fund entered the picture, following the initial establishment of the Names Committee two years earlier under the British Mandate government. In 1950, under Prime Minister David Ben Gurion, it became the Israeli Government Names Committee. The naming settlements was part of the Zionist project which included revival of the Hebrew language and the return to biblical landscapes of Jewish history. In 1920, there were in Eretz Israel approximately 46 rural Jewish settlements and Jewish neighborhoods in mixed cities. Today, there are over 1,200 Jewish localities, most of whose names were approved by names committees over the years. The committee also determined new names for Arab villages, both in Galilee and in the Negev, principally for Bedouin settlements that were developing and receiving official recognition. The Government Names Committee also determined thousands of names for geographical features, historical sites, regional councils, nature reserves, junctions and interchanges.

From the beginning, the Government Names Committee was interdisciplinary. Its members included ranking scholars in scientific disciplines dealing with geography, history, archaeology, the Bible and language. These scholars, laid the foundations of modern research on Eretz Israel, included Yits'hak Ben-Tsvi, who was later to become president of the state, and prime ministers David Ben Gurion and Moshe Sharet.

Key Words: Government Names Committee, Names Committee of the Jewish National Fund, Committee for Geographical Names, "Reshumot", Atlas of Jewish settlement in Israel.

מבוא

מתן שמות עבריים לאתרים בחבל ארץ זה, שאנו מכנים "ארץ ישראל", נהוג מקדמת דנא, כמו שנאמר: "וישכם יעקב בבוקר ... ויקרא את שם המקום ההוא בית-אל ואולם לזו שם העיר לראשונה" (בראשית כ"ח, יח-יט); "ובני ראובן בנו ... ויקראו בשמת את שמות הערים אשר בנו" (במדבר ל"ב, לז-לח); "ויקראו שם העיר דן בשם דן אביהם ... ואולם ליש שם העיר לראשונה" (שופטים י"ח, כט).

ועדת השמות הממשלתית, שליד משרד ראש הממשלה, היא ועדה מדעית-ציבורית שחברים בה אנשי מדע, היסטוריונים, גאוגרפים, ארכאולוגים, חוקרי מקרא ולשון ונציגי משרד הפנים, משרד התחבורה, החברה הממשלתית לדרכים (מע"צ), המרכז למיפוי ישראל, קק"ל, האקדמיה ללשון עברית וצה"ל. תפקידה של הוועדה לעברת את מפת הארץ והחלטותיה מחייבות את מוסדות המדינה. חברי ועדת השמות, מאז ימיה של ועדת השמות הראשונה ועד ימינו, עושים את מלאכתם שלא על מנת לקבל שכר ורואים בה מעין שליחות שיש בה מחויבות מדעית-מוסרית, לקבוע ולהחיות את השמות העבריים במפת הארץ על פי האמיתות הגאוגרפיות וההיסטוריות הבדוקות שיש בידינו על ארץ ישראל. ועדת השמות לדורותיה קבעה קרוב ל-8,000 שמות עבריים במפת ישראל. שמות ליישובים, שמות לעצמים גאוגרפיים ושמות לאתרים היסטוריים.

במשפט של "שיאון נגד ועדת השמות הממשלתית" בבית המשפט העליון לצדק, פסק השופט אהרון ברק כי "...הכרעה כה חשובה של קריאת שם על יישוב בארץ ישראל צריך ותתקבל על ידי גוף ממלכתי שנתמנה לכך, ושעניינו ומומחיותו בכך, ואין להעלות על הדעת כי כל יחיד ויחיד, ואפילו כל ציבור וציבור שבמקום מסוים, רשאי לעשות שם לעצמו, או לכפות את דעתו על מוסדות המדינה ורשויותיה..." (בג"צ מס' 146/81). פסק דין זה חיזק את מעמדה של ועדת השמות שפועלת מכוח החלטת ממשלה ולא מכוח חוק.

תולדות הוועדה

הוועדה הראשונה לקביעת שמות עבריים ליישובים בארץ ישראל נוסדה בשנת 1920. ממשלת המנדט הבריטי מינתה ועדה בת שלושה חברים: דוד ילין (יושב ראש), שהיה אז נשיא ועד הלשון וראש הוועד הלאומי, יצחק בן-צבי, לימים נשיא מדינת ישראל והגאוגרף ד"ר אברהם יעקב ברוך. הוועדה מונתה סמוך למועד בו הסכים השלטון הבריטי לתת ללשון העברית בארץ ישראל מעמד של לשון רשמית.

תפקיד הוועדה היה ליעץ לשלטון הבריטי בכל הנוגע לתעתיק האנגלי של שמות היישובים ובקביעת צורת הכתיב של השמות העבריים למקומות קיימים¹ תפקידו של הנציב העליון היה להעביר את השמות המוצעים

1 על פי כתבים שנתורו בעיזבונו של ד"ר אברהם יעקב ברוך ז"ל, והועמדו לרשותי באדיבות בנו פרופ' משה ברוך.

אל האגודה הגאוגרפית המלכותית (Royal Geographical Society) בלונדון, שבמסגרתה פעלה הוועדה לשמות גאוגרפיים (Geographical Committee for Names), אשר היתה אחראית לכל שמות היישובים באימפריה הבריטית.

בשנת 1922 החליט הדירקטוריון של הקרן הקיימת לישראל (קק"ל) להקים ועדה לקביעת שמות ליישובים. תפקידה ומטרתה של ועדה זו היה לקבוע שמות ליישובים החדשים שקמו על אדמת הקרן הקיימת לישראל ונוסדו על ידי קרן היסוד או על ידי חברות התיישבות אחרות. בוועדה זו, שנקראה "ועדת שמות היישובים על-יד הקרן הקיימת לישראל", היו מיוצגים המוסדות הלאומיים, המוסדות המיישבים והמוסדות המדעיים המרכזיים.² עד שנת 1922 נקבעו שמות היישובים בארץ ישראל בדירקטוריון של הקק"ל או לפי החלטת המתיישבים. "ועדת שמות היישובים על-יד הקרן הקיימת לישראל" זכתה להכרה של כל המוסדות הרשמיים בתור הגוף המוסמך לקבוע שמות עבריים במפת הארץ.³

את שנות פעילותה של ועדת שמות היישובים שעל-יד הקק"ל ניתן לחלק לשלוש תקופות:

א. בשנת 1937 היו על אדמת הקרן הקיימת לישראל כמאה וארבע עשר יישובים חקלאיים (לבד מחוות לימוד חקלאיות וחוות הכשרה חקלאית לנערות בקרבת מספר יישובים). ארבע עשר יישובים חקלאיים נבנו לפני מלחמת העולם הראשונה ושאר מאה היישובים נבנו לאחריה. כן קבעה ועדת השמות שעל-יד הקרן הקיימת לישראל שמות לתשע שכונות עירוניות ופרבריות בירושלים ובקרבתה, בתל-אביב ובסביבתה, בחיפה ובעמק זבולון, שכונות שנוסדו בשנים שלאחר המלחמה ונמצאו על אדמת הקק"ל. יש לציין ולהדגיש שעם הקמת ועדת השמות הממשלתית, בשנת 1950, שידובר אודותיה בהמשך, הוסרה האחזקה לקביעת שמות רשמיים לשכונות או רחובות מוועדה זו והתפקיד הוטל על ועדות השמות שנתמנו במועצות המקומיות ובעיריות, כך שקביעת כל שם רשמי בתחום רשות מוניציפלית נתון על פי חוק להחלטת ועדת השמות של הרשות.

ב. משנת 1937 ועד ליום ההכרזה על הקמת המדינה (15.5.1948). בתקופה זו נקבעו 116 שמות ליישובים חקלאיים על אדמת קק"ל.

ג. מיום ההכרזה על הקמת המדינה ועד ליום 11.2.1951, המועד בו החליטה ממשלת ישראל להקים את ועדת השמות הממשלתית, נקבעו 198 שמות רשמיים ליישובים.

משנת 1920 ועד פרוץ המרד הערבי בשנת 1936, התנהלו ויכוחים רבים בעניין צורת הכתיב של שמות היסטוריים בעברית, ערבית ולטינית.⁴ לדוגמה, עיר הקודש ירושלים, העיר שכם, או שמו של חבל ארץ זה.

2 להלן שמות חברי ועדת שמות היישובים על-יד הקרן הקיימת לישראל, כפי שהתגבשה עד שנת 1927: נשיא ועדת השמות: מנחם אושיסקי, בא-כוח הקרן הקיימת לישראל: עקיבא אטינגר ולאחריו יוסף וייץ, בא-כוח ההנהלה הציונית וקרן היסוד: יוסף שפרינצק, בא-כוח החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה: ישעיהו פרס וד"ר בנימין מייזלר (מזר), בא-כוח היישובים חברי ההסתדרות: יצחק בן-צבי, בא-כוח הוועד הלאומי: יוסף מיוחס, בא-כוח האוניברסיטה העברית ומומחים מיוחדים: פרופ' יוסף קלוזנר, פרופ' שמואל קליין וד"ר זאב וילנאי, מזכיר הוועדה: יעקב א' אריכא.

3 סקירה על פעולות ועדת שמות היישובים על-יד הקרן הקיימת לישראל, ירושלים, יולי 1925 - פברואר 1951, ערך יעקב א' אריכא מזכיר הוועדה. סקירה זו מתפרסמת בקובץ הפרוטוקולים של הוועדה המצויים בארכיון המדינה.

4 בארכיון המדינה קיים תזכיר מדעי מנומק של ד"ר בנימין מייזלר (מזר) ובו רשימה ארוכה של שמות עבריים קדומים ליישובים ולאתרים היסטוריים בתחום ארץ ישראל. התזכיר הוא עדות למשא ומתן ארוך ומייגע בין ועדת השמות לבין הנציבות הבריטית.

לעניין שמה של ירושלים הוחלט שבעברית תקרא – "ירושלים" ובלטינית – Jerusalem. לגבי העיר שכם הוחלט שבעברית תקרא העיר לפי השם ההיסטורי "שכם", בערבית ובלטינית נבחרה הצורה הערבית – "נבלוס". מאבקים קשים התנהלו סביב שמו של חבל ארץ זה, שנהגו לכנותו "ארץ ישראל". מנהיגי היישוב העברי בלחץ המנדט הבריטי נאלצו להיפרד זמנית מן השם הבלעדי "ארץ ישראל" ולהסכים לשם המזור "פלשתינה", שם שנגזר מן השם ההיסטורי – פלשת. רק בהתערבות הנציב העליון, הרברט סמואל, הוסכם בזמנו להוסיף את השם "ארץ ישראל" בראשי תיבות ובסוגריים, כלומר: פלשתינה (א"י).⁵

לאחר קום המדינה, ביום י' בתמוז תש"ט (7.7.1949), מינה דוד בן גוריון, ראש הממשלה, את "הוועדה הגיאוגרפית לקביעת שמות בנגב". על ועדה זו הוטל לקבוע שמות עבריים לכל העצמים הגאוגרפיים והאתרים ההיסטוריים במרחב הנגב. יושב ראש הוועדה, זלמן ליף, מונה על ידי הממשלה, ולאחר מותו התמנה במקומו, ביום 31.10.1950, ד"ר אברהם בירן (איור 1). הוועדה כללה מומחים מתחומי הגאוגרפיה, ההיסטוריה והארכאולוגיה של ארץ ישראל, וכן מתחום הלשון העברית (חלקם מנחה גם עם ועדת השמות שעל-יד קק"ל).⁶

הוועדה לקביעת שמות בנגב פעלה במסגרת של ארבע ועדות משנה:

- א. ועדה גאוגרפית שבחרה בעצמים הגאוגרפיים הראויים לקבל שם רשמי עברי;
- ב. ועדה שקבעה את שמות המונחים המקצועיים לעצמים הגאוגרפיים;
- ג. ועדה היסטורית שהכינה את רשימת האתרים הראויים לשמות היסטוריים רשמיים;
- ד. ועדת מליאה מסכמת.

העקרונות שהנחו את הוועדה הגאוגרפית לקביעת שמות בנגב, היו:

הענקת שמות רשמיים על פי זיהויים היסטוריים, שימוש בשמות פרטיים מקראיים והיסטוריים, תרגום השם העברי או מתן צורה עברית לשמות הערביים לפי דמיון צלילים, הענקת שמות סמליים וחיידוש שמות. הוועדה ערכה סיורים רבים בשטח, כדי לבדוק ולהתרשם מאותם עצמים גאוגרפיים או אתרים היסטוריים שחברי ועדות המשנה סברו שיש לקבוע להם שם עברי רשמי. החלטות הוועדה הובאו לידיעת הציבור בפרסום מיוחד של משרד ראש הממשלה בשם "רשימון", שנדפס לראשונה בשנתון הממשלה, תשי"א ובמפת ישראל, קנ"מ 1:250,000, גיליון דרומי ממפרץ אילת בדרום ועד קו עזה – עין גדי בצפון, ולאחר מכן כפרסום רשמי של משרד ראש הממשלה בחוברת נפרדת.⁷

5 פרופ' יהודה אליצור פרסם רשימה בכתב העת "לשונונו לעם" מחזור כ"ט, בה הוא מספר על גלגולי השם פלשתינה-פלסטינה ומזכיר שחז"ל נהגו לכתוב את השם האמור באות סמך ובאות טית, כדי להבליט את זרותו.

6 להלן שמות חברי הוועדה הגאוגרפית לקביעת שמות עבריים בנגב: זלמן ליף (יו"ר), לאחר מותו התמנה ד"ר א' בירן. כחברי הוועדה מונו: ד"ר מ' אבי-יונה, י' בן-צבי, ד"ר א"י ברוך, י' ברסלבסקי (ברסלב), ד"ר ז' וילנא, ד"ר ש' ייבין, ד"ר מ' מייזלר (מזר), י' פרס. כסגן מרכז הוועדה שימש מ' שילון, ומזכיר הוועדה ד"ר ב' צ' אשל. הוועדה צרפה אליה את ד"ר דוד עמירן ואת ד"ר א' בן-חורין. בוועדת המשנה למונחים גאוגרפיים השתתפו: ד"ר א' בן-חורין, ד"ר א"י ברוך וד"ר ש' ייבין. נציגי ועד הלשון היו: מ' מדן וד"ר י' ריבלין. בוועדת המשנה שחיברה את רשימת השמות ההיסטוריים וקבעה את זיהויים השתתפו: ד"ר מ' אבי-יונה וד"ר ב' מייזלר (מזר). המזכיר המדעי, ד"ר י' אהרוני. בוועדה המרכזת לקח חלק פעיל פרופ' ל"א מאיר.

7 ראה פרסום של משרד ראש הממשלה, ירושלים, תשי"א. "רשימון" של השמות הגאוגרפיים בגיליון הדרומי של מפת ישראל (ממפרץ אילת עד קו עזה – עין גדי, קנה מידה 1:250,000). הפרסום מצוי הן במשרד ועדת השמות במשרד ראש הממשלה והן בארכיון המדינה.

העתק

ירושלים, כ" החסון תשי"א
31 באוקטובר 1950

לכבוד
ד"ר אברהם בירן
המסונה על המחוז
כ א ו.

ד"ר בירן היקר,

בשם ראש הממשלה הנני להזמין לכהן
כיו"ר הוועדה למתן שמות עבריים למקומות
הגיאוגרפיים. ועדה זו נתמנה בראשונה ביום
י' בתמוז התש"ט (7.7.49) כוועדה למתן שמות עבריים
המרוכב הנגב וחבריה - ט. אביג'ינה, י. בן-צבי,
י. ברטלבסקי, ז. וילנאי, ש. ייבין, ב. פיזלר,
י. פרס וז. ליף הטנוח כיו"ר.

בכ"ד נשבת והתשי"א (16.1.50) הורחבה
סמכות הוועדה למתן שמות עבריים למקומות
הגיאוגרפיים (ערים, כפרים, חרים, גאיות,
נחלות וכו') בכל שטח המדינה.

תוך העבודה נוספו בה חברים והם -
ד"ר א. כן-חורין, ד"ר א. ברור וד"ר ד. עמירן.
כן מינה משרד הפנים את ה"ה י. קיסילוב
וד. דרזן כבאי-כוחם בוועדה. ני"צ אשל הממשט
כקצ"ר הוועדה ימסור לך ידיעות נוספות על
עבודתה והנני מבקשן להפעילה מחדש בהקדם
האפשרי.

בברכה
שלך
ג. א. ש. ע

טזכיר הממשלה

העתק: למר ב"צ אשל.

איור 1: העתק כתב המינוי לד"ר אברהם בירן לכהן כיו"ר הוועדה למתן שמות עבריים למקומות הגאוגרפיים במרחב הנגב במקומו של זלמן ליף שנפטר. חתום על ידי מזכיר הממשלה זאב שרף

למרבח האכזבה של חברי הוועדה, המסורת הספרותית וההיסטורית לא הצליחה לשמר בנגב שמות גאוגרפיים רבים. על כן, מרבית השמות, שנקבעו על ידי הוועדה, מציינים את המבנה הטופוגרפי, המחצבים, הצמחייה ובעלי החיים. כפתרון עזר למציאת שמות עבריים החליטה הוועדה לקבוע שמות פרטיים מן המקרא ומן ההיסטוריה היהודית הקשורים לחבל ארץ זה - אזור הנגב. בסביבות מצדה כונו הרים ונחלים בשמות גיבורי ישראל, כמו: הר בן יאיר, הר יונתן ועוד; באזור הערבה הוסבו שמות זרים בעלי משמעות שלילית, לשמות עבריים המבטאים את התחייה ואת יופיו של המקום. לדוגמה: שם היישוב "באר אורה" נקבע למקום ששמו

הקודם היה "ביר הנדס" שפירושו בעברית באר צלמוות והשם "עין יב" החליף את השם הקודם "עין ויבה" שפירושו בעברית עין מגיפה. עד להקמתה של הוועדה הגאוגרפית לקביעת שמות בנגב נתנו בארץ ישראל שמות עבריים ליישובים ולאתרים היסטוריים בלבד. יחסו המיוחד של דוד בן גוריון למרחבי הנגב והכרעתו הבלבדית הם שהביאו להקמת הוועדה ולהחלטה לקבוע שמות עבריים לעצמים גאוגרפיים, בשונה מן הנוהל שהיה מקובל עד אז.

בשתי שנות פעילותה קבעה הוועדה כ-561 שמות. 24 – שמות ליישובים עבריים קיימים; 65 – שמות לאתרים היסטוריים; 472 – שמות לעצמים גאוגרפיים. להלן החלוקה לפי נושאים: 148 – שמות שנקבעו על יסוד שם מקום היסטורי או שם פרטי היסטורי; 167 – שמות שנקבעו על יסוד תרגום השם הקודם; 175 – שמות שנקבעו בהתאם לצלילי השם הקודם; 71 – שמות סמליים מחודשים כמו "באר אורה ו"עין יב".

אחד מחידושיה הבולטים של ועדה זו היה לקבוע לנחלים שם אחד לכל אורכם, מן המוצא ועד לשפך, בניגוד לנוהגם של הערבים לתת שם נפרד לכל חלק (או יובל) של הנחל.

ביום ל' באדר א' תשי"א (8.4.1951) החליטה ממשלת ישראל לאחד את הוועדה לקביעת שמות גאוגרפיים בנגב שלייד משרד ראש הממשלה, בראשותו של ד"ר אברהם בירן, עם הוועדה לקביעת שמות יישובים שלייד קק"ל, בראשותו של יוסף ויץ, ולמנות במקומן את ועדת השמות הממשלתית. ליו"ר הוועדה התמנה ד"ר אברהם בירן, שהיה בזמנו הממונה על מחוז ירושלים במשרד הפנים. בהחלטת הממשלה נאמר: תפקידה של ועדת השמות הממשלתית לעברת את מפת הארץ, החלטותיה יחייבו את מוסדות המדינה והשמות אשר ייקבעו על ידי ועדת השמות לנגב ואלה אשר ייקבעו על ידי ועדה זו יפורסמו ב"רשומות" (איוורם 2, 3, 4).⁸

סמכות ועדת השמות הממשלתית

כפי שנאמר לעיל ועדת השמות הממשלתית פועלת מכוח החלטת ממשלה, והיא הסמכות הרשמית הבלבדית הקובעת את כל השמות העבריים המופיעים במפות הרשמיות של מדינת ישראל, כולל השמות בשלטים הרשמיים לצדי הדרכים הראשיות – שלטים של החברה הממשלתית לדרכים והחברה הממשלתית לתיירות ואת השמות המופיעים בבולי ישראל. כן מחויב מינהל האוכלוסין שבמשרד הפנים להשתמש בשמות הרשמיים הן בתעודות זהות והן בדרכונים, בדומה למחויבותה של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

תפקיד הוועדה

תפקיד הוועדה, כפי שנקבע בהחלטת הממשלה, הוא לעברת את מפת הארץ והחלטותיה מחייבות את מוסדות המדינה:

8 דבר מינוי הוועדה פורסם בילקוט הפרסומים מס' 152 מיום כ"ט באדר ב' תשי"א (6 באפריל) 1951 ונחתם על ידי מזכיר הממשלה דאז זאב שרף. פרסום נוסף על מינוי ועדת השמות הממשלתית פורסם בילקוט הפרסומים מס' 162, מיום י"ח באייר תשי"א, 24.5.1951, עמ' 959. תוכנו זהה לפרסום מס' 152 (איור 2). מכתבו של זאב שרף, מזכיר הממשלה דאז, מיום 13.3.1951, אל ד"ר א' בירן בדבר מינויו ליו"ר ועדת השמות הממשלתית (איור 3). קטע מפרוטוקול ישיבת הממשלה בראשותו של דוד בן גוריון מיום ל' באדר א' תשי"א, 8.3.1951, מתאר דיון שהתנהל בממשלה בדבר ההחלטה להקים את "ועדת השמות הממשלתית", שתסופח למשרד ראש הממשלה (איור 4). ראוי לציין ש-8.3.1951 ועד היום, ועדת השמות הממשלתית היא יחידה במשרד ראש הממשלה וכפופה ללשכת המנכ"ל וכן שעד כה לא קמו עוררין לחשיבות ולתרומה הנכבדה והערכית של ועדת השמות במשרד ראש הממשלה.

אגביר הממשלה
ירושלים

ה' באור ב' תשי"א
13 בטארס 1951
661/8206

לכבוד
ד"ר א. בירן
המסונה על הממוז
ירושלים.

אדוני,

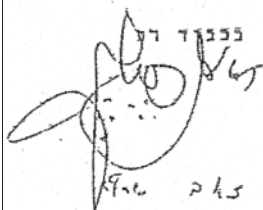
הנני מתכבד להודיעך, כי הממשלה החליטה כי שינתח פיוס
ל' באור א' תשי"א (8.3.51) על הקטל ועדה שמוט מטטלתית ולמנות
אותך כחבר בה.

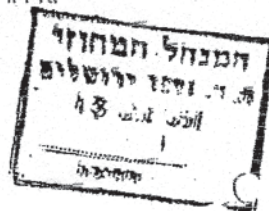
יתר חברי הועדה הם: מר ס. אבי-יונה, מר א. אלמליח,
מר י. אריבא, מר י. בן-צבי, מר א. בן-חורין, ד"ר א. ברור,
מר י. ברסלבסקי, ד"ר ז. וילנאי, מר י. ויץ, ד"ר ש. ייבין,
ד"ר ב. סיזלר, ד"ר ד. עמירן, מר י. פריס, פדופ"י. קלוזנר.

החלטות הועדה תחייבנה את מוסדות המדינה והשמות אשר
ייקבעו על ידה יפורסמו ב"רשומות".

הנך מתבקש לכהן כיושב-ראש הועדה וללאו לכינוסיה.

אודה לך על אישור קבלת המנוי.

לכבודך

א.ב. 245

איור 3: מכתבו של זאב שרף, מזכיר הממשלה דאז, מיום 13.3.1951, אל ד"ר א' בירן בדבר מינויו ליו"ר ועדת השמות הממשלתית

פרוטוקול ישיבה לד/שי"א של הממשלה, ל' באדר א' תשי"א-8/3/51

30.

רנח. מינוי ועדת שמות ממשלתית.

ראש הממשלה ד. בן-גוריון: עד עכשיו היתה ועדת השמות ליד הלשכה הראשית של הקרן הקימת לישראל, אבל כרגע זה ענין המדינה

וצריך שתהיה ועדה שיש לה סמכות ממשלתית ותתן סמות. בוועדה יכולים להיות אותם החברים שהיו בוועדה של הקק"ל, אבל תהיה זו ועדה ממשלתית.

המזכיר מר ז. סרב: זו היא ההצעה להרכב הועדה: דר' א. בירן,

המסונה על מחוז ירושלים, שהוא ארכיאולוגי

לפי השכלתו ומקצועו, סוצע כיו"ר הועדה, מר מ. אבי-יונה, הוא סופחה לביאורמיה של ארץ-ישראל בימי תקופת הבית השני, מר א. אלמליח, מר י. אריכא - מי שהיה מזכיר הועדה של הקק"ל, מר י. בן-צבי, מר א. בן-חורין, ארכיאולוג וחוקר ערב, דר' א. ברנור, מר י. ברסלבסקי, דר' ז. וילנאי, מר י. וייץ, דר' ש. ייבין,

לד/שי"א

31.

מנהל מחלקת העתיקות של הממשלה, דר' ב. מיזלר, דר' ד. עמירן - המרצה

לביאורמיה באוניברסיטה העברית, מר י. פרט, פרופ' י. קלוזנר.

השר מ. שרת: צריך להציע לחברי הועדה השמות, שתפקידם מתן

שמות עבריים לישובים, ולא רק לישובים, שיראנו

ראשית כל לשמות עבריים לעצמם.

ראש הממשלה ד. בן-גוריון: עד עכשיו יש מעט שמות עבריים מקובלים, אבל

יש הסון שמות עבריים, בחל אלכסנדרון, הפאליק

וכו', אי אפשר להמשיך בדבר זה, זו היא עבודה רבה, צריך לבדוק אם לא היה

קודם שם אחר, מה היה בתקופת המסנה והגטרא, יש לבדוק אם כדאי לתרובם השפאא

הערבי המקובל או לחדש שם, יש אלפי שמות, ברשימה שיש לי רשומים עשרת אלפים

שמות בארץ-ישראל הערבית, אלה לא רק ישובים, אלא גם נהרות! מעיינות,

עמקים וכו'.

השר ד. רמז: יש לי שאלה דיפארטאמנטאלית: היתה ועדה

ברשות הקק"ל, היתה ועדה תחת קורת הגב של

משרד ראש הממשלה (רה"מ ד. בן-גוריון) זו היתה ועדת/הוק לשמות כנבב), עכשיו

זה תיקון חשוב, אבל אני שואל עתה, אם תשמור ועדה זו במשרד ראש הממשלה או המסור זאת לתחומי, לתחומי משרד החינוך והתרבות. יש לי ענין רב להיות מקרוב לוועדה.

ראש הממשלה ד. בן-גוריון: זה יכול להיות גם במשרד החינוך והתרבות, אני רק מעוניין שהיה ועדה מוסמכת.

השר ד. רמז: היא אינה צריכה להיות תלויה באויר.

המזכיר מר ז. שרף: אני מציע להשאיר אותה במשרד ראש הממשלה. זו היא ועדה הנובעת במרבית המשרדים: מחלקת המדינות, הצבא, משרד הפנים, משרד החינוך והתרבות, ומקומה הטבעי הוא במשרד ראש הממשלה.

32.

השר ד. רמז: אין לי עתה כל קשר לוועדה.

המזכיר מר ז. שרף: יושב בה מנהל מחלקת העתיקות. באנגליה ועדה זו ב"פריורי קאונסיל".

השר ד. רמז: לי חשוב לימוד הרב.

השר הרב י. ס. לוריון: אולי אוכל להוסיף איש או שניים מהחוגים שלנו הקשורים בענין זה.

ראש הממשלה ד. בן-גוריון: אם תהיה לך הצעה מתאימה - תוכל להוסיף.

מ ח ל י ט י ם
בהתאם להחלטתה מיום כ"ז בתמוז תש"י (12.7.50) מחליטה
ממשלה לפנות ועדת שמות ממלכתית, אשר החלטותיה תחייבה
את מוסדות המדינה. השמות אשר נקבעו על ידי ועדת השמות
לנבב ואלה אשר ייקבעו יפורסמו ברשומות.

שמות חברי הוועדה: דר' א. בירן, יו"ר, מר ס. אבי-יונה,
מר א. אלמליח, מר י. אריכא, מר י. בן-צבי, מר א. בן-חורין,
דר' א. ברנר, מר י. ברטלבוטקי, דר' ז. וילנאי, מר י. ויז,
דר' ש. ייבין, דר' ב. מייזלר, דר' ד. עמירן, מר י. פרס,
פרופ' י. קלוזנר.
הוועדה תסופח למשרד ראש הממשלה.

איור 4: קטע מפרוטוקול ישיבת הממשלה בראשותו של דוד בן גוריון מיום ל' באדר א' תשי"א, 8.3.1951 (עמודים 30, 31, 32), מתאר דיון שהתנהל בממשלה בדבר החלטה להקים את "ועדת השמות הממלכתית", שתסופח למשרד ראש הממשלה

1. ועדת השמות הממשלתית קובעת את שמות היישובים החדשים, שהקמתם אושרה על ידי הממשלה, החל משם ליישוב כפרי ועד לשם יישוב עירוני, כולל יישובים ערביים חדשים מתוכננים, היאחזויות נח"ל, שמות למאחזים וכן שמות רשמיים למועצות אזוריות. ועדת השמות קובעת שמות רשמיים רק ליישובים בעלי מעמד מוניציפלי עצמאי. שמות השכונות או שמות הרחובות שבתחום המוניציפלי של מועצה מקומית או עירייה, נקבע על ידי ועדת השמות של המועצה המקומית או העירייה.
2. הוועדה קובעת את השמות הרשמיים לעצמים גאוגרפיים, כגון: שמות הרים, גבעות, עמקים, בקעות, רכסים, שלוחות, רמות, גאיות, מפערים, נחלים, מעיינות, ברכות או מאגרי מים, מפלי מים, מערות ומצפים. כן קובעת הוועדה שמות רשמיים למוקדי תעסוקה שמחוץ לתחום יישוב, לשמורות טבע, לצמתים, למחלפים, לקווי דואר נע ולמועצות אזוריות.
3. הוועדה קובעת את השמות הרשמיים לאתרים היסטוריים, לתלים, לחורבות ולמצודות. תפקיד הוועדה לדאוג לכך שכל השמות שאושרו רשמית יהיו שמות עבריים על פי כללי הדקדוק שנקבעו על ידי האקדמיה ללשון עברית, והיה תואמים לגאוגרפיה ההיסטורית של ארץ ישראל.

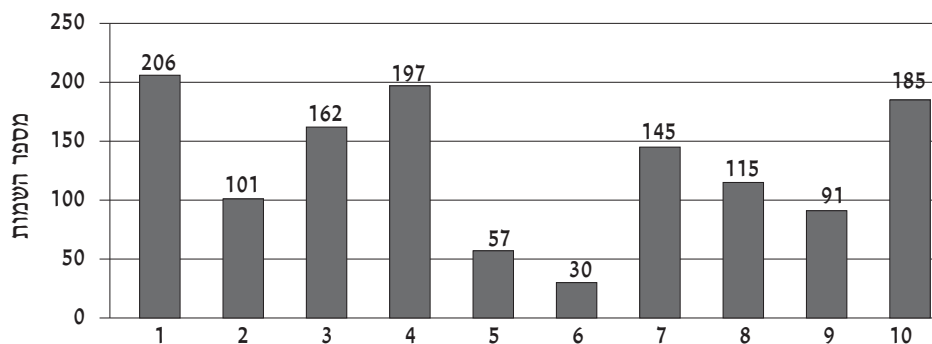
מבנה ועדת השמות הממשלתית

ועדת השמות הקימה מתוכה שלוש ועדות משנה: ועדת משנה לשמות יישובים; ועדת משנה לשמות גאוגרפיים; ועדת משנה לשמות היסטוריים. במליאת הוועדה משתתפים כל חברי הוועדה כולל נציגי המשרדים השונים.

להלן עשרת העקרונות העיקריים על פיהם פועלת ועדת השמות הממשלתית (איור 5)

1. **שמות היסטוריים**
בית שמש 1950 (יהושע ט"ו, י) "ונסב הגבול...וירד בית שמש", **אילת** 1951 (דברים ב', ח') "מדרך הערבה מאילת ומעציון גבר", **אשתאול** 1949 (שופטים י"ג, כה) "בין צרעה ובין אשתאול".
2. **שמות פרטיים ממקורות היהדות**
אלקנה 1977 (שמואל א' א', א) שם פרטי במקרא, אבי הנביא שמואל, **צופר** 1970 (איוב ב', יא) אחד משלושת רעי איוב.
3. **שמות על פי פסוקים ומטבעות לשון במקורות היהודיים**
יסוד המעלה 1883, אחת המושבות הראשונות בארץ. שם פיוטי ופירושו "ראשית העלייה", השם שאול מתולדות שיבת ציון "...היא יסד המעלה מבבל" (עזרא ז', ט). **ראש פינה** 1882, שם סמלי על פי מטבע לשון מקראי, "אבן מאסו הבונים היתה לראש פינה" (תהילים קי"ח, כב). זו אחת המושבות הראשונות שהברון אדמונד בנימין רוטשילד פרש עליהן את חסותו ותמך בהן שנים רבות.
4. **שמות המנציחים אישים, אגודות ומפעלים הקשורים לתולדות הציונות ולבניין הארץ**
כפר מימון 1959, לזכר הרב יהודה ליב מימון ממייסדי התנועה הדתית "מזרחי", שר הדתות עם קום המדינה, הקים את מוסד הרב קוק. **גבעת ברנר** 1928, על שם הסופר והמשורר יוסף חיים ברנר.

5. **שמות המנציחים חללים, מקומות או מבצעים הקשורים למלחמות ישראל נתיב הל"ה**, 1949, לזכר שלושים וחמישה הבחורים שנפלו במלחמת העצמאות בהחישם עזרה לכפר עציין. **קריית שמונה** 1950, לזכר שמונת הגיבורים: יוסף טרומפלדור וחבריו, שנפלו בתל-חי הסמוכה. הנצחת חללים (ראה סעיף הנצחות).
6. **שמות סמליים הקשורים לערכי הביטחון וההגנה בחיי היישוב פעמי תש"ז** 1953, לכבוד 11 הנקודות שעלו על הקרקע באישון לילה, באזור הנגב המערבי, לפני קום המדינה. **תקומה** 1949, שם סמלי לכבוד תקומת העם במולדתו.
7. **שמות חקלאיים ושמות מעולם החי והצומח שדרות** 1951, שם סמלי לציון מפעל הנטיעות של קק"ל לאורך דרכי הנגב. **שפלים** 1952, שם סמלי חקלאי על יסוד הגידול העיקרי האופייני לאזור-תבואה (מ"א שדות נגב).
8. **שמות גאוגרפיים מצפה רמון** 1954, היישוב צופה לעבר מכתש רמון. **סופה** 1975, שם סמלי גאוגרפי, המציין את סופות החול (היישוב נדד מחבל ימית לחבל הבשור).
9. **צליל צורה ומשמעות עבריים לשמות מקומיים מגדל העמק** 1952, צורה עברית לשם אל-מוגידל בעמק יזרעאל. **ראש העין** 1950, צורה עברית לשם הערבי ראס אל-עין במרכז הארץ.
10. **שמות סמליים ופיוטיים חֶבֶב לֵאֵת** 1947, השם מסמל את כמיהת המתיישבים לשלום ולעבודת אדמת המולדת (מחרב לאת) "וכתתו חרבותם לאתים..." (ישעיה ב' ד). מייסדי המושב היו חיילים משוחררי מלחמת העולם השנייה. **רהט** - שם סמלי (שמות ב' טז). "ותמלאנה את הרהטים להשקות צאן אביהם..."

איור 5: עשרת העקרונות שעל פיהם נקבעו השמות הרשמיים. על פי ביתן 2004 "אטלס התיישבות בישראל"

דרכי התנהלותה של הוועדה**1. תהליך קביעת שם רשמי ליישוב**

א. הוועדה קובעת את שם היישוב כבר בשלב התכנון הראשוני, לאחר קבלת החלטת הממשלה בדבר הקמת היישוב בנקודת ציון ברורה. הממשלה קובעת את צורת היישוב, ההשתייכות הארגונית ומספר יחידות המבנה, ומפרטת את המצע לבסיס הכלכלי. קביעת השם בשלב מוקדם זה נועדה לאפשר למתכננים למיניהם לעבוד עם שם קבוע ובדרך זו למנוע השתרשות שם זמני לא רצוי.

ב. במידה שהגרעין המיישב, בשלב מתקדם של התכנון, מערער על השם הרשמי שנקבע, הוועדה מנהלת איתם משא ומתן ומבקשת יחד, לאתר שם, שיהיה מקובל על כל הגורמים (המתיישבים, המועצה האזורית והוועדה). בדרך כלל השם שנקבע בשלב התכנון הראשוני הוא השם שמתקבל משום שמלכתחילה נבחר על ידי ועדת השמות שם התואם את פני המרחב הגאוגרפי-היסטורי ואת האידאולוגיה והלך הרוח של התנועה המיישבת.

ג. בתהליך העבודה הפנימי של הוועדה היא פונה תחילה לוועדת המשנה לשמות היסטוריים כדי לבדוק אם קיים יישוב קדום מזוהה באזור בו אמור לקום היישוב החדש או שם פרטי מהמקורות היהודיים הקשור לאזור. אם לא נמצאו הקשרים כאלה, פונה הוועדה, בשלב שני, לוועדת המשנה לשמות גאוגרפיים. אם התקבלה שוב תשובה שלילית, תחפש הוועדה, בשלב השלישי, שם של צמח אופייני לאזור. בשלב הרביעי, הוועדה תפנה לוועדת המשנה לשמות יישובים במטרה לחפש שם סמלי או פיוטי התואם לרוח הזמן.

ד. הסוגיה של מתן שם ליישוב שהיה "לא מוכר" לאורך זמן וקיבל בשלב מסוים הכרה על ידי המוסדות הרשמיים, אינה קלה לפתרון. בפני ועדת השמות קיים חסם משפטי של "חזקה" על השם אם ברצונה להביע התנגדות לשם, שהיה קיים בשטח לאורך זמן במעמד של שם ליישוב "לא מוכר". בדרך כלל, מתנהל דין ודברים קשה בין ועדת השמות לבין המתיישבים, כאשר אלה מבקשים מוועדת השמות להכיר בשם הזמני כשם רשמי של היישוב. מחד, הוועדה מחויבת לדאוג לכך שהשם הרשמי שייקבע לא תהיה בו שגיאה לשונית או שגיאה גאוגרפית-היסטורית; אסור שהשם יכלול סיסמאות פרובוקטיביות, וגם לא ינציח אדם או אירוע שלא אושרו על ידי גוף רשמי. מאידך, הוועדה מחויבת לאשר שם שמקובל על המתיישבים.

ה. נושא ההיענות לפניות בדבר הנצחת אישים או חללי צה"ל, יפורט בסעיף 5 – הנצח ות.

2. תהליך קביעת שמות רשמיים לעצמים גאוגרפיים

בקשות לקביעת שמות רשמיים לעצמים גאוגרפיים מתקבלות מהחברה להגנת הטבע, בתי ספר שדה, החברה הממשלתית לתיירות, השירות ההידרולוגי, או כל גורם מחקרי אקדמי אחר. הבקשות נדונות תחילה בוועדת המשנה לשמות גאוגרפיים ולאחר מכן מועברות לאישור מליאת הוועדה.

3. תהליך קביעת שמות רשמיים לצמתים ומחלפים

א. בקשות לקביעת שמות רשמיים לצמתים ולמחלפים מתקבלות מהחברה הלאומית לדרכים (מע"צ לשעבר) או מחברת דרך ארץ, המפעילה של כביש 6.

- ב. בסוף שנות השבעים של המאה הקודמת החליטה ועדת המשנה לשמות גאוגרפיים, בראשותו של פרופ' דוד עמירן ז"ל, ששמות רשמיים לצמתים יינתנו רק כאשר קיים חיבור של כביש מהיר או כביש ראשי דו מסלולי או חד מסלולי עם כביש אזורי.
- ג. בשנת 1972 החליטה ממשלת ישראל, שאין קובעים שמות לכבישים באשר הם על שם אישים.⁹ על פי מעמדן המשפטי חייבות ועדות ממשלתיות לפעול לפי החלטות הממשלה. הממשלה עצמה, לעומת זאת, יכולה לעתים לפעול בניגוד להחלטות של עצמה מבלי לגרוע או לפגוע בתוקף החלטותיה. לדוגמה: הממשלה החליטה לקרוא את כביש 90 בבקעת הירדן על שם רחבעם זאבי (גנדי).
- ד. ועדת השמות החליטה ששמות צמתים ומחלפים, שהם בבחינת "מורה דרך לנהג", ייקבעו על פי שמות היישובים הסמוכים לצומת או למחלף או על פי שמות היישובים שניתן להגיע אליהם מאותה נקודת הצטלבות. כאשר הדבר לא אפשרי הוועדה מחפשת שם של אתר היסטורי סמוך.
- ה. עד היום מתנהל ויכוח בוועדה אם יש להיענות לבקשות, המגיעות מדי פעם מגופים רשמיים, מעמותות ציבוריות או מאנשים פרטיים, המבקשים מהוועדה לתת לצמתים או מחלפים שמות הקשורים לאירועים ממלכתיים כמו, אירועים הקשורים למלחמות ישראל. לדוגמה: "מחלף הראל".
- ו. בקשות לקביעת שם רשמי לצומת או למחלף נדונות תחילה בוועדת המשנה לשמות גאוגרפיים ולאחר מכן במליאת הוועדה.

4. תהליך קביעת שמות לאתרים היסטוריים

- א. הבקשות לקביעת שם לאתר היסטורי במפת ישראל מתקבלות בדרך כלל מהמכונים לארכאולוגיה באוניברסיטאות או מרשות העתיקות.
- ב. כלל ברזל בוועדה הוא: אין מעתיקים שם היסטורי של אתר שזוהה למקום אחר.
- ג. שם היסטורי נקבע לאתר מסוים רק כאשר הזיהוי הוא ודאי, על דעת החוקרים ובמרחק סביר של עד חמישה ק"מ מהאתר המזוהה.
- ד. כאשר המרחק מנקודת הזיהוי של השם ההיסטורי רב יותר או שהזיהוי הוא במחלוקת אך עדיין יש כוונה ורצון לאזכר את השם ההיסטורי, הוועדה מחליטה להוסיף קידומת כלשהי על מנת שהשם לא יחייב זיהוי ודאי, לדוגמה: "מבוא ביתר".

5. הנצחות

- א. **הנצחות אישים:** קביעת שם יישוב על שם אדם.
1. העיקרון הבסיסי בנושא הוא להמעיט ככל שניתן בהנצחת אישים.

⁹ בהחלטת ממשלה מס' 132 מיום 29.10.72 נאמר: (א) "לא יינתנו שמות לכבישים בינעירוניים והם יכוננו במיפוי, כבעבר, במספרים בלבד; (ב) לא יינתנו שמות אנשים לגשרים או אתרי תחבורה אחרים שמחוץ לאזורים עירוניים או של מועצות מקומיות".

2. אין מנציחים אדם בחייו.
3. הוועדה משתדלת לקבוע שם ליישוב על שם אדם הקשור לתולדות הציונות ולבניין הארץ.
4. עד שנת 1968 קבעה ועדת השמות גם שמות יישובים על שם אישים שתרמו מהונם לבניית ההתיישבות בארץ. החוזה שנחתם עם התורמים כלל התחייבות משפטית לקבוע שם יישוב בארץ ישראל על שם התורם. כתוצאה מכך אנו מוצאים על מפת הארץ יישובים הקרויים על שם אנשים שנשאו שמות לוועזיים.
5. בשנת 1967 החליטה ועדת השמות לא לקבוע יותר שמות לוועזיים ליישובים במפת הארץ.
6. משנת 1967 השתדלה הוועדה לקבוע שם ליישוב כאשר הנצחה חבויה בשם, לדוגמה: שם היישוב "ייט"ב" (יד יצחק טבנקין) בבקעת הירדן.

ב. הנצחת חללי צה"ל במפת הארץ

לאחר מלחמת ששת הימים הקים שר הביטחון דאז, משה דיין, את הוועדה להנצחתם של חללי צה"ל. הוועדה מורכבת מאנשי המועצה להנצחת החייל שבמשרד הביטחון, אנשי ציבור ומהורים שכולים. כל בקשה להנצחת חייל צה"ל בודד מועברת ישירות למועצה להנצחת החייל, ובידי גוף זה הסמכות לקבל את ההחלטה. במקרים בהם ממליצה המועצה להנצחת חלל זה או אחר, ועדת השמות היא הגוף הרשמי המחליט על צורת השם. כאשר עולה בקשה להנצחתה של קבוצה, סמכות ההחלטה היא בידי ועדת השמות. מדובר במקרים בודדים בלבד.

6. מעמדה הציבורי של הוועדה

החלטות ועדת השמות מחייבות על פי דין כל גוף רשמי במדינה. ההחלטות מתפרסמות במפות הרשמיות של ישראל, במרשם התושבים (תעודות זהות ודרכונים), בבולי ישראל, בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ובשלטי הדרכים של החברה הממשלתית לדרכים והחברה הממשלתית לתיירות.

7. פרסומן של החלטות הוועדה

על פי החלטת הממשלה, החלטות ועדת השמות הממשלתית מתפרסמות ב"רשומות" (ילקוט הפרסומים) ובדפי מידע המופצים למנכ"ל משרדי הממשלה, לרשויות מקומיות, לתנועות ההתיישבות, למועצות האזוריות, לבתי ספר שדה ולרשות הטבע והגנים. לאורך השנים התפרסמו החלטות ועדת השמות הממשלתית בנושא **מקורות שמות היישובים** בדרכים שונות, שמצאו את דרכן למוסדות החינוך ברחבי הארץ. לאורך הדורות הכירו מנהיגנו, מורינו והעוסקים בחינוך בחשיבות הרבה של לימוד ושינון מקורות שמות היישובים שיש להם ערך לאומי וחינוכי מהמעלה הראשונה והם מבטאים את אהבת ארץ ישראל, תולדות ארץ ישראל והתמורות שחלו בנופיה ובתושביה.

א. בשנת תשכ"א (1961) פרסם משרד החינוך והתרבות את "רשימת היישובים במדינת ישראל", ב"שנתון הממשלה", בעברית עם תעתיק לכתב לטיני.

ב. בשנת 1979 התפרסמו, בשיתוף עם משרד הבינוי והשיכון, דפי מידע, שנשאו את השם: **"דע את שמות יישובינו"**. דפים אלה כללו שמות של יישובים חדשים ומקור שמם בעברית ובתעתיק לכתב לטיני. החומר היה ערוך לפי חלוקה לגושי התיישבות. לדוגמה, בגליל, החלוקה היתה לפי

גוש יישובי צלמון, גוש יישובי שגב, גוש יישובי תפן. לפרסום זה צורפה מפה למטרת התמצאות. החומר הופץ לכל בתי הספר בארץ כחומר רקע לימודי על ההתיישבות בארץ.¹⁰

ג. בשנת 1998 פרסם משרד ראש הממשלה אטלס "חמישים שנות התיישבות" (1948-1998), לכבוד חגיגות היובל למדינה. האטלס נכתב ונערך על ידי חנה ביתן ופרסומו נועד להוות כלי עזר ללמוד שמות היישובים.¹¹

ד. בשנת 2000 יצא לאור עדכון לאטלס האמור.

ה. בשנת 2004 פרסם משרד ראש הממשלה את "אטלס ההתיישבות בישראל". האטלס כולל את שמות כל היישובים בישראל כולל שמות היישובים הערביים ששמום נקבע על ידי ועדת השמות הממשלתית ושמות המחלפים והצמתים. האטלס נכתב ונערך על ידי חנה ביתן בליווי ועדה מדעית מייעצת שחברה היו: פרופ' מ' ברור (יו"ר), מר מ' ברושי, פרופ' ע' גונן, פרופ' א' דנין, פרופ' ש' ספראי ופרופ' מ' שרון. האטלס כולל:

- שש (6) מפות של אתרי התיישבות בישראל בקנה מידה 1:275,000: הגליל והגולן, השומרון והשרון, יהודה והשפלה ודרום מישור החוף, צפון הנגב, הנגב התיכון, דרום הנגב, ומפה טופוגרפית של ישראל בקנה מ"מ 1:250,000.
- רשימת שמות היישובים לפי סדר הא"ב, הכוללת את כל הנתונים הסטטיסטיים, השמות הקודמים ומקורות שמות היישובים.
- גרף להמחשת ההתפלגות על פי שנת ההתיישבות. דיאגרמה המשקפת את מקורות שמות היישובים ברוח הזמן ודיאגרמה לפירוט עשרה נושאים שעל פיהם נקבעו השמות.

אטלס ההתיישבות בישראל, כפי שנכתב על גב הכריכה, הוא חלוץ בשדה המחקר של ארץ ישראל, ניסיון ראשון בכתיבת שמות היישובים ומקורותיהם על פי החלטות ועדת השמות לדורותיה. הוא מתעד את התפתחות המפה היישובית בארץ ישראל, משקף את הזיקה בין עם ישראל לארצו ומהווה מאגר ידע חשוב וחיוני לכל מי שאוהב את הארץ ויישוביה. שמות היישובים ומקורותיהם הם חלק מן המפעל הציוני שכלל את תחיית הלשון את השיבה לנופי המקרא ונופי ההיסטוריה היהודית. שופט בית המשפט העליון, אליקים רובינשטיין, בהיותו מזכיר הממשלה סייע רבות להמשכיותה ולמעמדה של ועדת השמות הממשלתית וכתב עם הופעתו, ש"האטלס הוא עוד אחת מן הצלחות כנגד הפוסט-ציונות, כנגד הרוצים בנסיגת החלום הציוני ובהפסקת הגשתו". **האטלס** זכה בפרס האגודה הגאוגרפית הישראלית לשנת תשס"ח. מן הראוי, הציעו מורים, מחנכים אנשי אקדמיה ומפקחי מקצוע הגאוגרפיה, שאטלס זה, יימצא בידי כל תלמיד בישראל, כאחד מאמצעי הלימוד החשובים והחיוניים להכרת תולדותיה של מדינת ישראל והגאוגרפיה היישובית שלה. גב' דליה פניג המפקחת על לימודי הגאוגרפיה הציגה בשנת הלימודים תשע"א, ולשנים הבאות, את תוכנית הלימודים: "שמקום", תוכנית המלמדת על היישובים בישראל ומקורות שמותיהם ומתבססת בעיקרה על חומר שיילקח מ"אטלס ההתיישבות בישראל".¹² "שמקום" – הסבר כללי על תוכנית הלימודים (איור 6).

10 את החומר אפשר למצוא בארכיון המדינה ובארכיון המחלקה להתיישבות.

11 את האטלס אפשר לאתר בספרייה הלאומית, בבתי ספר ועדיין אפשר לרכוש אותו בחנויות

12 חוזר מנכ"ל משרד החינוך בנושא: "שמקום", תוכנית ללימוד על יישובים בישראל.

1. ועדת השמות הממשלתית, שבמשרד ראש הממשלה מבקשת להוציא לאור רשימוני גאוגרפי למפת הארץ – Gazetteer. הרשימוני נמצא בשלבי גיבוש ודיונים לניסוח החלטה, ולפני קבלת האישור

"שמקום" היא תכנית מיוחדת בתחום המקצועות "מולדת, חברה ואזרחות" וגיאוגרפיה לרגל ציון שנת הלימודים התשע"א כשנת הלשון העברית. התכנית מיועדת לתלמידי בית הספר היסודי וחטיבת הביניים ומציעה לימוד על שני יישובים בארץ בכל שבוע דרך העיסוק במשמעות השם שלהם, במיקומם על המפה ובמידע כללי עליהם.

מטרות התכנית: היכרות עם מפת ישראל ועם היישובים בישראל ומשמעות שמם, הרחבת הידע על היישובים בארץ וחיזוק השייכות למדינה ולעם.

אתר האינטרנט של התכנית "שמקום" יכלול מפה אינטראקטיבית של מדינת ישראל ובה יצוינו 1200 יישובים בארץ. באתר יורחב המידע על 100 יישובים, והוא יכלול גם פעילויות ומשחקים ותשתית להוספת תוכן של הגולשים. החומר באתר יילקח מ"אטלס ההתיישבות בישראל - אטלס שמות היישובים והמקומות בישראל" בעריכת חנה ביתן.

איור 6: הסבר כללי על תכנית הלימודים "שמקום" באתר האינטרנט www.education.gov.il/geographya

הרשמי לפרסום¹³

הרשימוני מכיל כ-2,600 שמות של יישובים, עצמים גאוגרפיים, אתרים היסטוריים ושמות מחלפים וצמחים. השמות ניתנים בשלוש שפות: בעברית, בתעתיק מעברית לכתב ערבי ובתעתיק מעברית לכתב לטיני. התעתיק לכתב ערבי ולכתב לטיני תואם את ההחלטות וההנחיות של האקדמיה ללשון עברית. הרשימוני האחרון שהופק היה בשנות הארבעים של המאה הקודמת ולכן היה על ועדת השמות הממשלתית להחליט ולקבוע עקרונות מנחים לדמות הרשימוני העתידי.

מקורות

פרסומן של החלטות ועדת השמות הממשלתית ב"רשומות" ילקוט הפרסומים

מספרים: 277 מיום 16.2.1953; 362 מיום 31.12.1953; 489 מיום 31.7.1956; 572 מיום 16.12.1957; 705 מיום 19.10.1959; 829 מיום 13.3.1961; 971 מיום 12.11.1962; 1143 מיום 28.12.1964; 1279 מיום 1.6.1968; 1470 מיום 29.8.1968; 2633 מיום 10.6.1980; 3165 מיום 24.2.1985; 4012 מיום 4.6.1992; 5488 מיום 2.2.2006.

דוחות נבחרים מוועדות השמות לדורותיהם

אריכא יעקב א' מזכיר הוועדה, סקירה על פעולת ועדת שמות היישובים על-יד הקרן הקיימת לישראל למעלה מחצי יובל שנים מחודש יולי 1925-חודש פברואר 1951.

אשל ד"ר בן-ציון מזכיר הוועדה, סקירה על הוועדה לקביעת שמות גיאוגרפיים בנגב. תש"ט-תש"י.

אשל ד"ר בן-ציון, מזכיר הוועדה, סקירה על פעולות ועדת השמות הממשלתית לראשית שנת תשי"ט 1959.

ביתן חנה, מרכזת מדעית של הוועדה, סקירה על פעולות ועדת השמות הממשלתית בשנתוני הממשלה החל משנת 1972 ועד לפרסום האחרון בשנת 1998. שנתון מורחב, שהופיע לכבוד חגיגות היובל למדינת ישראל. שנתון הממשלה

13 דברי הסבר על הרשימוני, התפרסמו ב"דיעוון האלקטרוני של האגודה הגאוגרפית הישראלית" תשע"ב, דצמבר 2011, עמודים

תשנ"ז - תשנ"ח. בשנתון זה בשונה משאר השנתונים, הופיעה סקירה כוללת של כול שמות היישובים והמקומות בישראל: 1948-1998.

ביתן חנה, "דע את שמות יישובינו" שמות גיאוגרפיים חדשים בישראל בשנים תשכ"ט-תשמ"א (1969-1981)

"רשימון" של השמות הגיאוגרפיים בגליון הדרומי של מפת ישראל (ממפרץ אילת עד קו עזה-עין גדי, קנה מידה 1:250,000 משרד ראש הממשלה, הוועדה הגאוגרפית, ירושלים, תשי"א.

ספרים ומאמרים

אפרת, א' 1999. ארץ ישראל, גיאוגרפיה פיסית יישובית ואזורית. מהדורה שלישית, תל אביב: אחיאסף.

אפרת, א' 1999. לכל אתר יש שם. עיתון ה"צופה", מיום 26.11.99.

אפרת, א' 2005. מנחל עוז ועד פאת שדה. הארץ, מדור תרבות וספרות, מיום 27.5.05

אריכא י"א. תרצ"ו. "גאולת השמות" תולדות השמות על אדמת הקרן הקיימת לישראל. ירושלים.

ביתן, ח' תשנ"ב. ועדת השמות הממשלתית. ספר ארץ ישראל, מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה, כרך 23, ספר אברהם בירן, 366-370, ירושלים: החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה.

ביתן, ח' 2011. רשימון - Gazeteer. ידיעון אלקטרוני של האגודה הגאוגרפית הישראלית. ש' קרקובר (עורך), אוניברסיטת בן גוריון.

ביתן, ח' 2000. חמישים שנות התיישבות - אטלס שמות היישובים והמקומות בישראל 1948-1998. ירושלים: "כרטא".

ביתן, ח' 2004. אטלס ההתיישבות בישראל - אטלס שמות היישובים והמקומות בישראל. ירושלים: "כרטא".

כץ, י' 1995. תעודה: עברות שמות המקומות והאתרים בנגב בשנים 1949-1950. עיונים בתקומת ישראל, 5, 615-619.

מזור, ל' תשס"ד. "בין מקרא לציונות" התפיסה השבטית של המרחב המשתקפת בשמות יישובים מהעשור הראשון למדינה. קתדרה, 110, 101-122.

פרס, י' תשי"א. ארץ ישראל אנציקלופדיה טופוגרפית-היסטורית. ירושלים: ראובן מס.

"שמקום" תוכנית לימודים בנושא שמות היישובים ומקורותיהם שהתפרסמה בחזורי מנכ"ל משרד החינוך והתרבות, חזורי המפמ"רית למקצוע הגאוגרפיה ובפרסומי מט"ח המרכז לטכנולוגיה חינוכית. צוין שהחומר הלימודי נלקח מ"אטלס ההתיישבות בישראל" - חנה ביתן